

KAN

24 Sibat 2018

FETÎŞİZMA MEZINBÛNÊ

Kan, komir, enerjî, avahisazî, zêr. Li paş hemûyan dilxwaziyek heman heye: bi lez veguherandina pere. Bi lez hilberîna enerjî. Bi lez avakirina avahî, rê, balafirgeh. Li paş vê dilxwaziyê fetîşîzmek mezinbûnê ya ciddî heye — îdeolojîyek ku mezinbûna aborî wek ferz, xwezayî û baş dihesibîne. Pirsîna mezinbûnê wek naîfî an xayintî tê damga kirin. Lê mezinbûn, ji bo berjewendiyên taybet kar dike — şirket, mukavelker, dewlet — lêçûnên xwe lê li ser yên din dabeş dike: karkeran, civakan, ekosîsteman.

"Li paş vê yekê fetîşîzmek mezinbûnê ya ciddî heye."

Pirsgirêkên jîngehê ji nebûna bihaên bazarê dernaên — ev nêrîneke kêmkar û naîf e. Pirsgirêk, di pevçûnên di navbera serketî û têkçûyîyan, di têkçûnên çalakiya kolektîv, di nehevweşandinên hêzê de ye. Aboriya ekolojîk, ne bihazoyî, têkilîyên hêzê û siyasetê dixwe navendê. Derxînerî — ekstraktîvîzm — ji kanikariyê pir derbas dibe: derxistina mezin a kûmê ji bo avahisaziyê, vexwarina enerjîya jeotermîk, hilweşandina çandiniyê, masîvanî, daristanvanî. Li Tirkiyê, enerjîya jeotermîk sektora enerjîyê ya herî bi lez pêşkeftî ye — wek "enerjîya paqij" tê marka kirin lê şirket li şûna ku buhara germkirî dîsa di bin axê de bihiştin, wê di nav çeman û hewayê de berdidin.

Vegotina valahiya enerjîyê jî mîstîfikasyonê e. Daneyên fermî zêdebûna enerjîyê nîşan didin; valahî, avahiyeke sunî ye ku bi îdeolojiya mezinbûnê tê meşrû kirin. Vegotina "Em hewceyê enerjîyê ne," pirsra rastîn vedişêre: Ji bo kê enerjî? Ji bo çi enerjî? Bi piranî elektrîkê, bikarhênerên kesane na, santralên betonê, navendên kirînê, enerjîya avahisaziyê dixwe. Lê çarçoveya neolîberal, berpirsiyariyê dispêre kesê: "Ger tu li dijî kanikariyê yî, elektrîkê bikar nene."

BÎST Û PÊNC SALÊN BERXWEDANÊ

Ji bo fêmkirina cihê Artvînê di berxwedana Tirkiyê ya li hember kanikariyê, hewce ye em li têkoşîna ji 1993an ve berdewam binêrin. Li wê welayetê nêzîkî 300 destûrên kanan çalak in. Cerattepe — çiyayê li teniştê navenda bajêr — qada herî pirsirinkar e. Ger Artvîn Stenbol bûya, Cerattepe Taksîm e.

"Li ku derê em sekinîne wek Artvînê bifikirin. Qada kanê jî wek Taksîmê bifikirin. Bi rastî hemû mijar ev e."

Sê sedemên nedîtbariya nehevweş a Artvînê hene. Yekem, toreke diasporayê ya xurt: Artvîniyan li ku derê koç kirin — Stenbol, Enqere, Îzmir, Antalya, Muxla — li wê derê ji bo mijarên welatê xwe pêşveçûnê dikin. Ev tora ku ji aliyê coxraffî ve belavbûyî ye, kapasîteyek mezinkirinê çêdike ku tevgerên herêmî yên tenê nikarin. Duyem, berxwedana herêmî ya rêxistinkirî ya ji 25 salan zêdetir: rêxistinkirina mal bi mal, redkirina sê şirketên kanê, qezenc kirina du dozan. Sêyem, stratejiyek pir-lîngî — analîza akademîk, têkoşîna huqûqî, hebûna medyayê, destwerdana hunerî/çandî, çalakiya rasterast, hevkarîya navneteweyî. Dema yek ji van kêmkar e, hemû avahî sist dibe.

Pêvajoya ku Koma Anatolyayê veberhêneriya 3 milyon dolarî ji Gerzeyê vekişand, bi sînerjiyek mumkîn bû ku tê de çepa rewşenbîr, koroya gel, xebata huqûqî û medya bi hev re bûn — wek serkeftina herî mezin a Tirkiyê di vê qadê de tê pênase kirin.

Lê çalakvanî jî çîrokek veguherîna kesane ye. Yek ku Lazikiya xwe wenda kiriye, her havîn vegere welatê xwe, kanikarê nesila çaremîn nîn e, bi ferzbûna şertan fêr dibe: Photoshop (ji bo posterên çalakiyê), montaja vîdyo, kemençe (ji bo belgekirina çandî). "Şert ferz kirin. Min naxwest. Wan ez avêtim vê rewşê." Edîtorê Artvin Yerelê, sêwirner, mizîkvan — hemû heman kes e, ji ber ku berxwedan pir-alîyî bûnê ferz dike.

"Plansaziya Sereke" ya Behra Reş a Rojhilatê — wek riya turîzmê tê pêşkêş kirin lê di rastiyê de nexşeya derxistina enerjî/madenê/HES'ê ye — riyên kesk eşkere dike: 9 metre fireh, ji bo turîstan tê gotin lê di rastiyê de kamyonên hilanînê tê de derbas dibin. Fatsa, sûka herî mezin a fistiqên Tirkîyê ye; erdên dora wê bi kanikariyê hatine xwarin, kalîte daketiye, sûkên Îtalî berhema red dikin.

NAVÊ KUŞTAR

Medya, di qezayên kanê de navên şirketan rûtîn vedişêre. Em navên yê ku mirine pir caran nizanin — lê em navên kuştaran jî nizanin. Eşkerekirin — navlêdana şirketan, nexşekirina avahiyên xwedîtiyê, diyarkirina biryardêran — pratîkek siyasî ye.

"Navê kuştar nemîna tena di mêjûya we de fikirim hêsan dibe. Binêrin. Tu tişt nîn e!"

Di navbera îstatîstîkên fermî û rastiyê de kembera mezin heye. Texmîn dibe ku ji sedî heftê yê mirinên kanê ne-qeydkirî ne — bi destê hev dan, bi pereyê xwînê tîn girtin. Karkerên Çînî dimirin, herêmi tîn veşartin, nayên qeyd kirin, winda dibin. Texmîn dibe ku rojê 7-8 karkerên kanê dimirin lê ev mirin ji ber ku belavbûyî ne nedîtbar in. Dema 301 kes yek carê dimirin nûçe dibe; mirinên yek bi yek bi bêdengî derbas dibin.

Du gund, ji bo bendê hatine binav danîn — Sirya (Zeytinlik), bi çandiniya zeytûnan a kevneşopî, û Oruçlu. Her du li gundên nû hatine veguhastin; paşê ji wan tê xwestin ku riyên kanê ji Oruçluyê ya hatî veguhastin derbas bibin. Gundî: "Hûn jixwe welatê bav û kalan girtin, erdên me binav danîn, em veguhastin — niha jî rê?" Çiya û dol dîrokên bedenkirî hildigirin. Kanikarî, têkilîyên zemanî yê qatkirî bi cî ve diqirpîne. Pîr dimînin sax lê ciwan koç dikin — ji sedî 30-40 windakirina nifûsê — û pîvana civakî diçirise.

Li Bartînê — li Tarlaağziyê — Somayek duyem nêzik dibe. Kanikariya komirê û santrala termîk, li herêmek ku nifûsa cotkar û masîvanan tê de dijî hatine saz kirin. Zarok û jin di kanan de dixebitin; bav û dayîk li dijî santrala termîk in. Şirketa kanê dibêje: "Em ê derxin jixwe."

BIRÎNÊN AXÊ

Hunermendekî bîr û baweriyên dîtbar, bi wêneyên satellîtan "birînên" ku kanên vekirî li ser axê dihêlin dîtbar dike. Her wêne li satellîtê wek niqteyek tek xuya dibe — lê di asta erdê de bi pîvana felaketê ye.

"Manîpulasyona rengê, ji bo eşkerekirina pêvajoyên ekolojîk bi zanîn e. Her kan tê navlêdan, ji Atlasê Edaleta Jîngehê dane tîn kişandin. Pêvajoya hilberînê bi xwe 'karê dîn' e — madeyîbûn, dîniya kanikariyê dineyîne."

Dîmenên mirî: rakirina axa jorîn axek bê hilberîn dihêle. Hewzên çopê yê jehrî: depoyên çopê kîmyewî. Di sala 2015 de hilweşîna benda Bento Rodrigues li Brezîlyayê, Çemê Doceyê hezarên kîlometreyan jehr kiriye. Dema kanên erdê dawî dibin, derxistin diçe binê okyanûsê — giravên wek Palau mafên kanikariya binê deryayê difroşin. Okyanûs ne tenê wek qada derxistinê, wek qada veşartina karbondîoksîdê jî tê veqetandin — okyanûsên pêşerojê, çopxaneyên karbonê.

Hunera hevdem, bi tundî li ser naveroka siyasî bi cî dibe lê pir kêmbi mijarên jîngehê re mijûl dibe. Ev valahî, motîvasyona xebatê ye. Estetîzekirina bedewiya felaketê bi zanîn e — bala temaşevên dikişîne, paşê tirs di binê wê de eşkere dike. Ne-rehetya di navbera "xweş" û "jehrî" de, mecbûrî ye.

Bedeneke duyem ya karî, panoramayên ji wêneyên medya yê felaketê — şer, avahiyên dişewitin, çiyayên buzê dihêlin — pêkhatî ye. Ev wêneyên ku bi hev re tîn dirûtin, cîhanên di bin avê de mayî, dîmenên bombobar bûyî, kompozîsyonên apokalîptîk pêk tînin. Pêşerojên iqlîmê — wek Londrayê di şertên çaxa buzê de — referans digirin. Derbasbûna ji perwerdeya aboriyê bo hunerê, ne qutbûnek e, awayek cuda ya hewldana dîtbarkirina sîstemên nedîtbar e. Înfoğrafîk, tablo, rîng, wêne, vîdyo — amûr diguherin lê hemû ji pêvajoya lêkolînê û arşîvkirina berfireh derbas dibin.

SOMA TÊ WATEYA BEDEN

Hunermendê dansê, parêzvanîyê dike ku beden qada siyasî-ekolojîk a yekem e. Rêwîtiya wê ya ku bi baleyê dest pê kir û veguherî pratîka somatîk, çîroka derbasbûna ji bêkêmasiya teknîkî ya navenda-armanc ber bi hişyariya bedenî ye. Beden; wek hiş, derûnî û aqilmendiya kînestetîk di sê qeydên cuda de tê girtin.

"Dansvan jî di hawîrdorek tarî de ji bo derxistina cewherê di hundirê xwe de dixebite. Kanîkar jî di bin axê de dixebite. Ji bo gihîştina cewherê nediyar."

Kanîkarî û dans ji aliyê avahiyî ve heman in: her du jî nîrxê ji bedenê derdixin, her du jî bedenê bi lez dixwin, her du jî di rêza "karên herî xirab" de li jorê ne. Kanîkar dakeve binê axê ji bo cewherê bigere; dansvan di tarîyê de dixebite ji bo rastiyê bigere. Ciyên ku her du tînan gel hev jê re "salon" tê gotin.

Têkiliya bi Soma re bi keşfekî tesadufî tê sazîkirin. Hunermendê ku diçe Çanakaleyê ji bo komxebatek şanoyê, bi endezyarekî kanê re tê naskirin: "Ma em dikarin di kanê de doğaçlama bikin?" Kom dakeve kanê, valahiyek mezin dibîne, doğaçlamayek du-saetan a tund dike. Paşê endezyar agahdar dike ku tam li wê nîqteyê kanalek zîvê ya kalîteya bilind hatiye keşî kirin.

Felaketa Somayê (2014), vê girêdanê kûr dike. Performansê "Karê Herî Xirab" — kasketên kanîkaran ji Somayê hatine şandin, li dora karî û bîranînê hatî çarçovekirin — ji 2016 vir ve berhemek dubarekirî ye. Temaşevan ji sê aliyan, ji jor temaşe dikin — gosteranî, mesafa li jor dîtinê û li bin axê bûnê di heman demê de hîs dike. Lê yê fonê didin, naxwazin navê Somayê derbas bibe: "Somayê derxin. Hatta navê Somayê neyê gotin." Hunermend ji oto-sansurê ferz dibin — bîranîn, ji aliyê siyasî ve tehlûke ye ji ber ku bîranîn, pîrsîna sîstemê ye.

Fêmkirineke ekolojîk a bedenê ku ji mîkro ber bi makro vedibe ne ji makro ber bi mîkro: dînamîkên bedena kesane, sîstemên civakî-ekolojîk ên mezintir vedineynin. Hewldan, hêz, tundî di livîna kesane de — neynika tundiya di cîhana mezintir de. Fenomenolojiya bedenî, fêmkirina ekolojîk bîngehî dike: beden enerjî dixwin, hêz îfade dikin, êş qeyd dikin. Bê derbasbûnê ji hişmendiya bedena kesane bi fêmkirina bedenê kolektîv re, xebata jîngehê ya di asta makro de têk diçe.

Proyeyên dansê yê bi bedenê cuda — 150 beşdar, xebata bi mirovên ku wek "kêmasî" tînan markirin, komxebatên dans/hişmendiya bedenî di girtîgehê de — nîşan didin ku beden ne tenê organîzmaya kesane ye, navenda zextê sîstemê, berxwedanê û têkiliya ekolojîk e. Pencereyên bi zorî vekirî di avahiya dansê ya li Mîmar Sînan ji bo tîkoşîna bi hewa hundirîn ya jehrî ya ji avahisaziya nêzîk; projeya pêdestiya bi piyê tazî bi axê — xwendekar ji bo karkirina rast hewceyê hewayê vekirî, têkiliya bi axê ne.

KÎLOMETREYÊN GIRÎ

Wênekarekî, kanên kevirên li perên Stenbolê şeş mehan belge dike. 16 kanên çalak ên nêzî gundê Cebeciye, ji çavkaniya avê ya Stenbolê benda Alibeyköyê tenê 200-300 metre dûr in. Her roj dînamît tê teqandin — ewrên toza 20-25 xulekan, pencereyên dişikênin, dîwarên diqirpin.

"Xebata bi rengên girî hîlbijartîneke bi zanîn e. Kesk, tenê li ciyên ku ji firehbûna kanê xilas bûne, xuya dibe. Rengê zêde, hilweşînê estetîze dikir; monokrom, şertên rastîn belge dike û tarîbûnê eşkere dike."

Lê Soma pîvanek din e: "Bi kîlometreyan, bi kîlometreyan, bi kîlometreyan tu diçî. Kesk tune ye." Komira ku bi domdarî dişewite — ne tenê toza komirê, şewateke çalak. Mij a domdar a karbonmonoksît û karbondioksît. 40,000 karkerên rojê; wênekar 10 rojan dixebite, 4-5 rojan li nexweşxaneyê dakeve. Tekerên kamyonan 2-2.5 metre qutir in — pîvan bi rastî tirsnaq e.

Rêwîtiya ku bi belgekirina Pira Sêyem dest pê kir, gihîşt belgekirina Balafirgeha Sêyem, ji wir bo veguherîna bajarî ya hemû Stenbolê. Qadên "xweş" ên nû yê Stenbolê — veguherîna Bomontiyê, herêma Hiltonê — bi hilweşîna ekolojîk a li herêmên kanên kevirî re hevdem rabirîn. Bajar bi awayê hîlbijartî xweş dibe, dema kapasîteya xwe ya ekolojîk dixwe. "Em pê hesin. Em çî dikarin bikin, em çî dikarin bikin" — bê-çareyîya li hember pîvanê, dibe sedema destwerdanê pîvana piçûk: projeyên pêdestiya bi piyê tazî, kesk kirina bi stensilê.

HER KES DIZANIBÛ

Li Soma sîstem "rast" xebitî. Sîstemên agahdarkirinê xebitîn. Her kes — karker, endezyar — riskê dizanibû û pejirandibû. Ne nemoluqaratîyê kesane, trajediya avahiyî. Karkeran "bi zanîn" risk hildigirt — ji ber ku hilbijartineke din tune bû. Çandinî bi zanîn hatiye hilweşandin, nifûsên gundî wek hilbijartina tenê ji bo kanikarî û avahisaziyê hatine ferz kirin.

"Ev mijarek e ku ez dibînim û hîs dikim — ku hegemonyaya neoliberal bi awayek bi me hemûyan re sirayet kiriye, hinekî mējûyê me xwariye."

301 mirin, hişyariya neteweyî guherand — Soma bû peyva sereke ya Tirkîyê ya fedakarî/trajediya. Lê bîra kolektîv bi lez ji holê radibe. Heta dorpêçeya duyem, çalakiyên hevpirsariyê kêmkirî. Şeş felaketên kanê yê din li dû hatin, her yekê balê hindik dît. Mirinên 2-3 reqemî nûçe dibin; mirinên reqem-yek bêdengî ne. Ev jibîrkirin avahiyî ye — ji bo berjewendiyên kanikariyê kar dike. Ger bîranîn wek pratîkek siyasî neyê domandin, sîstem jibîrkirinê normalîze dike.

Soma bi xwe jî hîn jî çalak e. Malbat bi trauma, hilweşîna aborî, şîn re dijîn. Aloziya şînê — 301 malbat, her yekê tezmînata cuda wergirtî — di nav civakê de qutkirinên çêkirine. Mîstîfikasyona têkiliya emek-xweza li vir bi rûyê herî tazî xuya dibe: santralên termîk komirê dişewitînin, bajaran germ dikin, qaşo ji bo rehetîya welatîyan — lê di rastiyê de ji bo qezence şîrketê. Karker tendirûstî û jiyana xwe feda dikin. Retorîka "ji bo nesirin," dabeşkirina rastîn a hêzê veşêre.

Dema bê alternatîf "ez vê naxwazim" tu dibêjî, şansa demdirêjê kêmkirî. Berxwedana rastîn, ne tenê li dijî kanê taybet, avakirina alternatîvan e. Çandiniya Tirkî bi zanîn hatiye hilweşandin — heta bîst sal berê ev kes pir bi şahiyê di çandiniyê de dijiyan, paşê jiyan guherî. Ev pêvajoya ku nifûsên gundî wek hilbijartina tenê ber bi kanikarî û avahisaziyê ferz kir, kapasîteya berxwedanê jî dişikîne: "Malbata min lazim e bijî" dema mirov dibêjin, kanikarî hilweşînkariya dizanin lê bê-çareyîya aborî bi awayek sîstematîk tê bikar anîn.

Avakirina ji nû ve ya guncanbûna çandiniyê, çêkirina hilbijartinên aborî — divê berxwedan van jî hilgire. Hilbijartinên kesane yê vexwarinê têra nakin; veguherîna avahiyî mecbûrî ye. Qanûna zeytûnê — qanûna dara zeytûnê — wek tenê astenga heyî li hember firehbûna kanê li Tirkîyê dimîne. Pevçûnên kanê li Çiyayên Kazê, girîngiya vê qanûnê gelek caran tînin bîra mirov.

Ev civîn ber bi derdaneke berbiçav ve diçe: di havînê de bi tîmek tevlihev — akademîk, hunerî, çalakvan — çûna Somayê. Bê encama berê hatî diyar kirin, têkiliyek tecrubeyî. Hêdîya bi zanîn. Hebûna domandî — ne destwerdana yek-carî. Ji ber ku şîn aloz e: 301 malbat, her yekê tezmînata cuda wergirtî, qutbûn çêbûne. Bûyer negirtî ye.

Ti dîsîplîn, bi tena serê xwe aloziya kanikariyê nayê girtin. Aborî, dilxwaziya qezencê nîşan dide; ekolojî, lêçûna jîngehê; xebatên emek, şertên karkeran; dîrok, riyên herêmî; huner, ya ku analîz vedîşêre dîtbar dike. Berxwedana bi bandor, têkiliyek pir-perspektîfî hevdem ferz dike. Hema hema her kanek û qadek kanikariyê li Çiyayên Kazê meşîn, raporên hilberîn li Soma, lêkolîna qadê ji Tirkmenîstanê heta Ekvatorê — qadên akademîk, çalakvan û hunerî di heman demê de tîn xebitandin.

Civîna kanê, modêlek dide ka çawa hevkarîya rewşenbîr-hunerî-çalakvan di pratîkê de dixebite: ne hîyerarşik, ne ji hev qutbûyî, ne bê beden, ne têkçûyî. Tevî belgekirina nehevwekiyê mezin, beşdar bi têkilîya domandî girêdayî ne — bi plansaziya projeyê ya berbiçav diqede. Ev, di demên tarî de bi rû bi rûbûna tariyê xebitîn e.